

JAKUB ŻYGAWSKI
Archiwum Państwowe w Zamościu
MIECZYŚLAW SIRKO
Zakład Kartografii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin

Okoliczności powstania planów i map Zamościa od XVII do XX wieku oraz sylwetki ich autorów

Zarys treści. W artykule omówiono historię i okoliczności powstania planów i map Zamościa oraz przedstawiono sylwetki autorów tych dzieł – kartografów wojskowych, geometrów Ordynacji Zamojskiej i architektów miejskich.

Słowa kluczowe: historia kartografii, plany miast, Zamość

1. Wprowadzenie

Ważnym wydarzeniem naukowym 2005 roku była konferencja zorganizowana w Zamościu z okazji 400-lecia śmierci założyciela miasta Jana Zamoyskiego (zmarłego 3 czerwca 1605 r.). Uczestniczyło w niej około 300 osób z kraju i zagranicy reprezentujących różne dziedziny naukowe. Wśród wygłoszonych kilkudziesięciu referatów dwa dotyczyły kartografii (M. Sirko 2005, J. Żygawski 2005). Oczywiście nie wyczerpały one tematu kartografii zamojskiej.

Opracowania kartograficzne są nie tylko inwentaryzacją istniejącego stanu, ale także informacją o wzajemnym usytuowaniu elementów, zaś legenda jest objaśnieniem i uzupełnieniem informacji wynikającej z treści map. Celem artykułu jest pokazanie ogromnego wkładu, jaki wnieśli w poznawanie wciąż badanej historii „Miasta Arkad” w wiekach XVII–XX twórcy map – kartografowie wojskowi, geometryści ordynacyjni i architekci miejscy.

2. Plany i mapy Zamościa w literaturze

Problematyka dotycząca prezentacji Zamościa na mapach zaistniała w fachowej literaturze dość wcześnie. Pierwszy katalog planów miasta

opracowali w 1936 r. S. Herbst i J. Zachwatowicz. Zawiera on 43 pozycje datowane od początków XVII do końca XIX wieku, wchodzące w skład zasobów archiwów krajowych i zagranicznych, bibliotek, a także kolekcji prywatnych. Mapy pobieżnie scharakteryzowano pod względem technicznym (wymiary, skala, rok sporządzenia i autor) oraz merytorycznym (elementy treści).

Po II wojnie światowej kilkanaście planów Zamościa zostało opublikowanych w zeszycie II (J. Kazimierski, D. Warecka 1953), IV (W. Trzebiński, T.P. Szafer 1957) i VI (A. Liczbiński, B. Ufnalewski 1962) „Ilustrowanego Katalogu Źródeł Kartograficznych do Historii Budowy Miast Polskich”. Pochodzą one ze zbiorów Archiwum Głównego Akt Dawnych (AGAD) w Warszawie, Niemieckiej Biblioteki Państwowej w Berlinie i Zakładu Architektury Polskiej Politechniki Warszawskiej. Nadto w wydawnictwie Biblioteki Muzealnictwa i Ochrony Zabytków zostały opublikowane dwa plany z XVIII i XIX w. ze zbiorów Biblioteki im. Czartoryskich w Krakowie oraz jeden z 1823 r. z akt Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych, przechowywanych w AGAD w Warszawie.

Istotną rolę w popularyzacji naukowej zasobów kartograficznych Zamościa pełnią dwie prace A. Pawłowskiej-Wielgus (1971, 1980). Pierwszą jest *Inwentarz materiałów kartograficznych Archiwum Ordynacji Zamojskiej ze Zwierzyńca 1786–1941* (1971), znajdujących się w zasobie lubelskiego Wojewódzkiego Archiwum Państwowego, obejmujący głównie mapy jednostkowe i sytuacyjne terenów ordynackich. W zbiorze 2241 map znalazło się również kilkadziesiąt planów miast, z czego

osiem nieuwzględnionych dotąd w żadnych publikacjach dotyczących planów Zamościa. Obszerny wstęp do *Inwentarza...* przybliży działalność ordynackiej służby geodezyjnej, nazwiska głównych geometrów i mierniczych oraz zawiera ogólną charakterystykę sporządzanych przez nich opracowań kartograficznych.

Okazją do przygotowania drugiej publikacji – *Plany i mapy Zamościa z XVII–XX wieku* (1980) było przypadające w 1980 roku 400-lecie lokacji miasta. Stanowiący część publikacji *Katalog planów i map Zamościa* jest dotychczas najobszerniejszym inwentarzem zamojskiego zasobu kartograficznego. Wśród 94 uwzględnionych planów i map znalazły się zarówno opracowania, które były już wcześniej poddawane analizie (m. in. przez S. Herbsta i J. Zachwatowicza), jak i dotąd nieznanne. Materiały pochodzą z zasobów Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie, Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania oraz Instytutu Sztuki PAN w Warszawie, wojewódzkich archiwów państwowych w Krakowie, Lublinie i Zamościu, Biblioteki im. Czartoryskich w Krakowie, Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej im. H. Łopacińskiego w Lublinie, a także zamojskich urzędów.

Należy również wspomnieć o 16 rękopiśmiennych planach Zamościa i jego części, zestawionych w obszernym katalogu planów miast w polskich archiwach państwowych, opracowanym pod kierunkiem A. Tomczaka (*Plany miast ...* 1996).

Opracowane dotychczas indeksy map i planów Zamościa nie są ostatecznie zamknięte. Co pewien czas dowiadujemy się o przypadkowo odnalezionych mapach, urzędowych planach ewidencyjnych lub odrysach. Jednocześnie pojawiają się nazwiska wykonawców, których nie znano lub nie przypisywano im autorstwa znanych już materiałów. Z pewnością istnieją jeszcze nieznane opracowania kartograficzne Zamościa, wciąż oczekujące na analizę, ukryte w archiwach zagranicznych.

3. Wykonawcy map i planów Zamościa

Jednym z celów niniejszego artykułu jest przybliżenie sylwetek wykonawców planów i map Zamościa. Zebrane materiały uporządkowano chronologicznie, a następnie zgodnie z przyjętą przez innych autorów periodyzacją (S. Herbst i J. Zachwatowicz 1936, W. Przegon 1995, A. Kędziora 2000) podzielono na okresy, których

granice wyznaczają daty istotne dla historii miasta.

Znaczna część opracowań kartograficznych Zamościa jest anonimowa. W przypadku niektórych można domyślać się wykonawców – chodzi tu głównie o XIX-wieczne plany twierdzy zamojskiej sporządzane przez mierniczych wojskowych.

Szeroki przekrój zawodowy autorów map przekonuje, że większość z nich wykazywała się fachowym podejściem do ich opracowania. Należy tu wymienić wykonawców planów z dwóch okresów: 1772–1809 i 1809–1866. Byli oni wykształconymi oficerami wojskowymi – inżynierami, topografami i geometrami – dowodzącymi garnizonem twierdzy w Zamościu.

W drugiej połowie XIX wieku nastąpiło szczególne nasilenie działalności topografów i geometrów zatrudnionych w Ordynacji Zamojskiej. Od początku XX wieku aż do wybuchu II wojny światowej plany Zamościa, będące uzupełnieniem opracowań architektoniczno-urbanistycznych, wykonywali inżynierowie architektki, geometry i konserwatorzy zabytków.

Najmniej informacji na temat działalności autorów planów dotyczy najstarszych opracowań Zamościa. Powodem jest mała liczba znanych planów miasta z XVII wieku, nie wspominając już o całkowitym braku dokumentacji kartograficznej z końca XVI wieku, a więc z czasów lokacji Zamościa. Najstarsze opracowania są w rzeczywistości widokami aksonometrycznymi miasta, zamieszczonymi w formie reprodukcji w różnych wydawnictwach, stąd autorzy owych „obrazów” są dotąd nieznanymi.

W przypadku XIX-wiecznych materiałów kartograficznych wykonawcami były często osoby powszechnie znane, które zapisały się w historii regionu i kraju (m. in. gen. M. Hauke, inż. J. P. Lelewel, J. Zachwatowicz) a nawet Europy (gen. J.Ch. Mallet-Malletski). Byli wśród nich także przedstawiciele różnych narodowości, m. in. Francuzi, Szwedzi, Niemcy i Rosjanie. Dlatego w wielu przypadkach zdobycie informacji biograficznych o takich autorach i o ich działalności kartograficznej jest utrudnione.

Zebrane materiały uporządkowano i podzielono na następujące pięć okresów: 1580–1700, 1700–1772, 1772–1809, 1809–1866 oraz 1867–1939.

3.1. Okres 1580–1700

Na lata 1579–1648 przypada podstawowy okres budowy i organizacji miasta (W. Przegon 1995). Zrealizowano wówczas wszystkie założenia zaplanowanej przez Jana Zamoyskiego i Bernarda Morando inwestycji – stworzono wielofunkcyjną strukturę miasta, które stało się ważnym ośrodkiem gospodarki, nauki i kultury, silną twierdzą i rezydencją magnacką. Druga połowa XVII wieku to czas wojen i najazdów, niszczenia i odbudowy przedmieść, płacenia kontrybucji oraz inwestycji budowlanych wewnątrz murów.

Ten bogaty w wydarzenia okres dziejów Zamościa powinien być szczególnie udokumentowany. Tymczasem zarówno S. Herbst i J. Zachwatowicz (1936), jak i A. Pawłowska-Wielgus (1980) wymieniają w swoich spisach zaledwie cztery opracowania, z których dwa są rzutami aksonometrycznymi wzorowanymi na tzw. Planie Brauna, opublikowanym w VI tomie dzieła G. Brauna i F. Hogenberga *Civitates orbis terrarum*, wydanym w Kolonii w 1618 roku (ryc. 1). Ten miedzioryt (46×35 cm) jest najstarszym znanym wyobrażeniem Zamościa z pierwszego okresu jego istnienia, także obecnie najbardziej rozpowszechnionym w różnego rodzaju publikacjach, przewodnikach, a nawet na znaczkach pocztowych i monetach. Dzieło nie ma oznaczonej skali i dokładnej orientacji, zawiera także błędy sytuacyjne (J. Żygawski 2005).

Plan Brauna, pomimo iż został wymieniony w obu podanych wyżej inwentarzach, nie został sklasyfikowany jako mapa (brak numeru inwentarzowego), lecz jako widok ogólny. Na jego podstawie powstały dwa XVII-wieczne plany. Pierwszy z nich umieszczono w dziele J. Sandrarta *Des Königsreich Pohlen Lands Staats und Zeit Beschreibung...* (Saltzbach 1689), drugi zaś autorstwa [François] de la Pointe'a – paryskiego sztycharza map działającego w latach 1666–1690, przedstawia zarys fortyfikacji miejskich. Jest to jedyny znany z imienia i nazwiska współautor planu Zamościa opracowanego w omawianym okresie.

Za najstarsze opracowanie kartograficzne Zamościa uznawany jest *Plan Rynku* (brak skali) datowany na lata 1603–1604 (A. Pawłowska-Wielgus 1980), przedstawiający schematyczny rysunek Rynku Wielkiego z ulicami i podziałem własnościowym parceli przyrynkowych. Autor opracowania pozostaje nieznany.

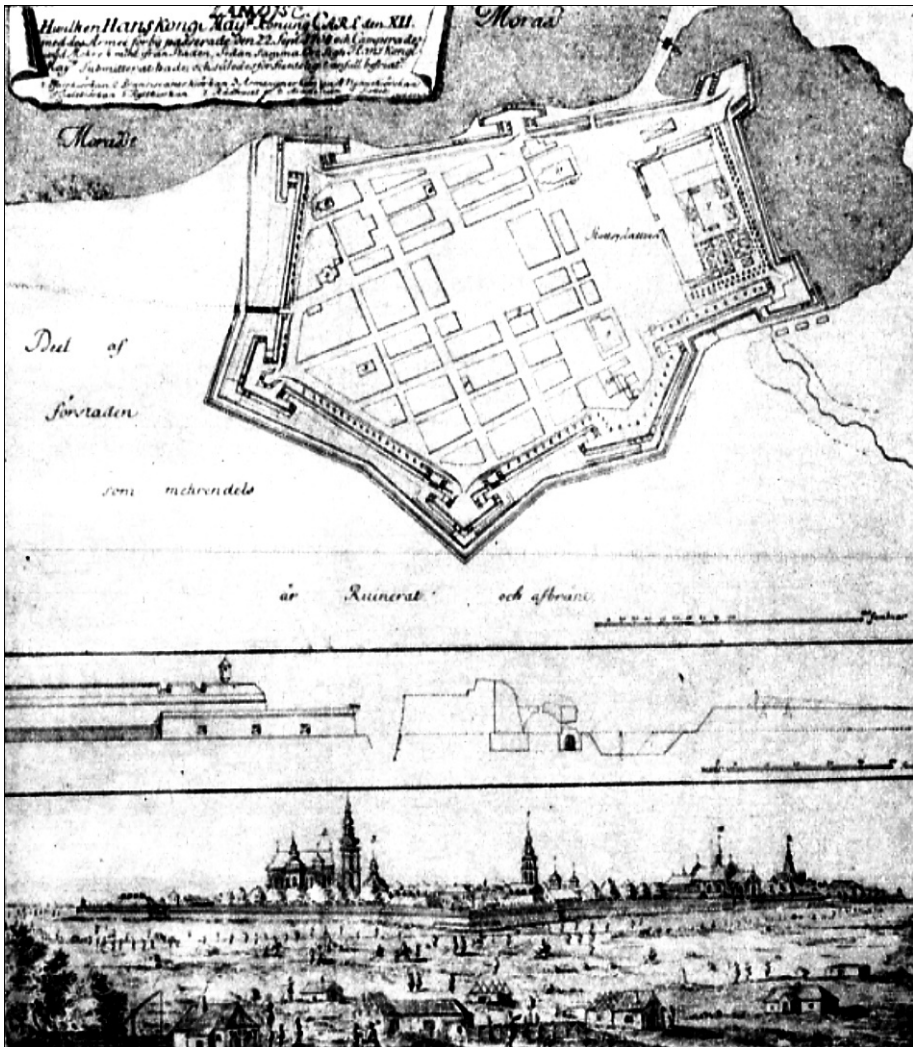
Za najwierniejsze powstałe w tym czasie opracowanie kartograficzne Zamościa uważany jest sztych opublikowany w dziele Jonsaca *Histoire de Stanislas Jabłonowski* (Lipsk 1774). Plan ten (1:4000) ma legendę oraz dokładnie przedstawia zarys fortyfikacji miejskich z bastionami i bramami, zabudowę kwartałów z wyróżnieniem ważniejszych budowli, sieć ulic i rynków oraz sieć wodną z zalewami. Według S. Herbst i J. Zachwatowicza (1936) pokazuje on stan twierdzy z połowy XVII w., natomiast T. Zarębska (1980) datuje opracowanie na czas nie późniejszy niż rok 1694.

Brak materiałów kartograficznych z omawianego okresu poważnie uszczupla stan wiedzy, zwłaszcza że brakuje dokumentacji dotyczącej rozplanowywania Zamościa na gruntach wsi Skokówka, a także pierwotnej zabudowy przedmieść, dwukrotnie spalonych przed oblężeniami twierdzy w latach 1648 i 1656. Źródła pisane wskazują na duże prawdopodobieństwo istnienia planu Zamościa z okresu lokacji. A. Pawłowska-Wielgus (1980) przytacza zdanie z listu przebywającego w Wilnie (1579 r.) Jana Zamoyskiego do Macieja Topornickiego, podstarościego zamechskiego, nadzorującego z ramienia hetmana budowę miasta, z którego jednoznacznie wynika istnienie wstępnego planu projektowanego miasta. Problematyczną kwestią jest przypisanie autorstwa owego planu projektantowi i wybitemu architektowi Zamościa Bernardo Morando, czego jednak nie można wykluczyć.

3.2. Okres 1700–1772

Okres ten obejmuje niespokojne dla miasta lata wojny północnej (1700–1721), upadek jego silnej pozycji gospodarczo-militarnej oraz czas dzielenia losu chylącej się ku upadkowi Rzeczypospolitej. Zamość wprawdzie niewiele ucierpiał z powodu wojny (spalenie przedmieść w 1703 r.), jednak twierdza straciła opinię fortecy nie do zdobycia (opanowana bez walki przez Szwedów). Miasto cierpiało z powodu kontrybucji nakładanych przez wojska szwedzkie i saskie (W. Przegon 1995). Pomimo tego, do czasu pierwszego rozbioru (1772 r.) trwały prace budowlane, stanowiące drugą fazę kształtowania układu przestrzennego Zamościa.

A. Pawłowska-Wielgus (1980) w swoim inwentarzu podaje informację o trzech, a S. Herbst i J. Zachwatowicz o czterech opracowaniach kartograficznych z omawianego okresu. Acz-

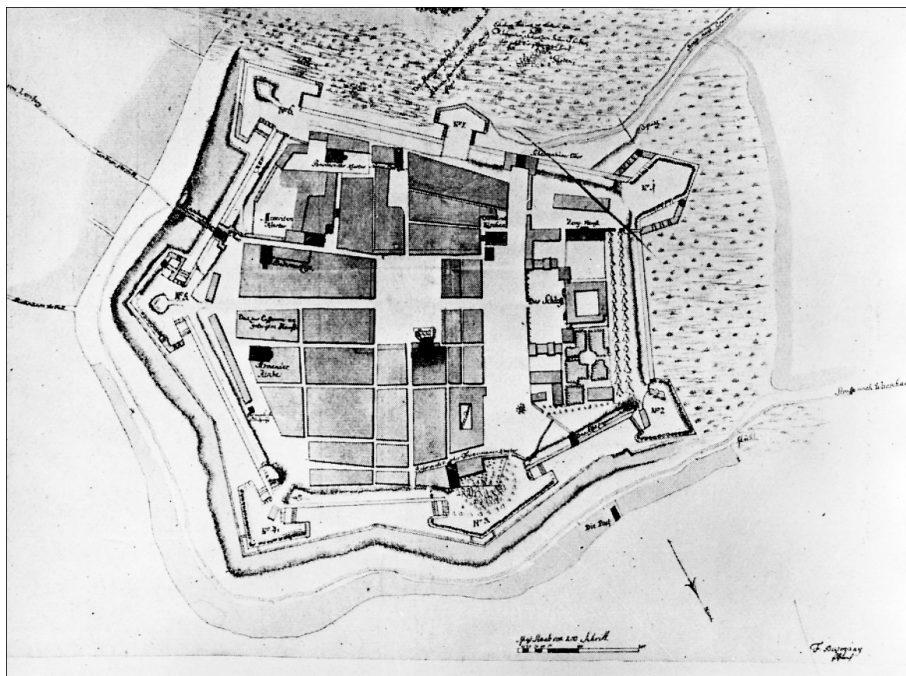

Ryc. 2. Szwedzki plan i widok Zamościa z 1704 roku
 Fig. 2. The Swedish plan and view of Zamość from 1704

kolwiek autorzy map pozostali anonimowi, jest wielce prawdopodobne, że ich wykonawcami byli oficerowie lub mierniczy wojskowi armii szwedzkiej i oddziałów saskich oblegających Zamość w okresie wojny północnej. Wskazuje na to treść opracowań, zawierająca dokładny zarys fortyfikacji z profilem wałów.

W roku 1704 powstał jeden z dokładniejszych planów twierdzy zamojskiej tamtego okresu, noszący tytuł *Zamojsc. Hwilken Hans Kongi May Konung Carl den XII...* (ryc. 2). Wykonali go Szwedzi, którzy pod wodzą króla Karola XII 30 września 1704 roku zajęli bez walki pozbawioną

dostatecznej liczby obrońców twierdzą. Prawdopodobnie podczas kilkudniowego pobytu wojska w obrębie murów, dokonano pomiarów miasta ze szczególnym uwzględnieniem urządzeń obronnych. Plan wykonano w skali ok. 1:4000 z orientacją SSW, pokrywającą się z osią bastionu VI. Treść planu stanowi obrys urządzeń obronnych z fosą i zalewami, kwartały zabudowy z wyszczególnieniem ważniejszych budowli, dokładnie odwzorowany teren pałacowy z ogrodem oraz pozbawione zabudowy tereny spalonych przedmieść. Pod planem umieszczono rysunek elewacji i przekrój bastionu V oraz widok

Ryc. 3. Austriacki plan Zamościa F. Buzogánego z 1772 roku
Fig. 3. The Austrian plan of Zamość by F. Buzogány from 1772

panoramiczny Zamościa zgodny z orientacją mapy (widok od strony północnej na „szpic” bastionu VI).

Pozostałym opracowaniom okresu 1700–1772 przypisuje się autorstwo niemieckie. Jako pierwszy powstał bliżej niezidentyfikowany plan, datowany na pierwszą połowę XVIII w. (1720?), bez podanej skali i nie opatrzony tytułem. Treść planu to obrys fortyfikacji bez zabudowy miejskiej, a także profil wałów. Pomiaru urządzeń obronnych dokonano zapewne na przełomie 1715 i 1716 r., kiedy wojska saskie podstępem zajęły miasto.

Prawdopodobnie około roku 1740 powstały dwie kopie owego planu, z których jedną zamieszczono w zbiorze planów J. J. M. Fürstendorfa. Wykonane w skali 1:2150 opracowanie przedstawia fortyfikacje Zamościa.

Warto w tym miejscu przypomnieć postać Jana Kantego Siarczyńskiego (1731–1762), zamojskiego malarza i sztycharza drukarni akademickiej. J. K. Siarczyński nie tylko był autorem polichromii, obrazów i ilustracji książkowych, ale także mapy (1759 r.) okolic twierdzy zamojskiej (A. Kędziora 2000). Mapa, ujęta nieco perspektywicznie, obrazuje jak Zamość

jest „atakowany” przez Lwów i inne miejscowości, gdzie usadowiły się kolegia jezuickie i pijarskie (J. Kowalczyk 1984).

3.3. Okres 1772–1809

W wyniku I rozbioru Rzeczypospolitej Zamość znalazł się w granicach królestwa Galicji i Lodomerii monarchii habsburskiej. W latach 1772–1809 panowanie zaborcy miało cechy okupacji wojskowej. Pochodzące z tego okresu plany archiwalne pokazują miasto otoczone fortyfikacjami bastionowymi, układ przedmieść oraz przebieg tzw. wałów szwedzkich (W. Przegon 1995).

A. Pawłowska-Wielgus wymienia w swoim inwentarzu (1980) dziewięć opracowań, z których sześć jest autoryzowanych. Najważniejszą cechą tych planów jest wierne pokazanie urządzeń obronnych twierdzy zamojskiej w ostatnim okresie przed jej wielką przebudową, której dokonano po roku 1809.

O wykonawcach planów miasta z okresu zaboru austriackiego brak jest dokładniejszych informacji. Prawdopodobnie byli oni oficerami lub geometrami i mierniczymi pracującymi na

zlecenie armii. Sposób wykonania planów oraz dokładne odwzorowanie elementów treści (zwłaszcza fortyfikacji i zabudowy) jednoznacznie potwierdzają te przypuszczenia.

Pierwszy znany plan Zamościa czasu zaboru austriackiego, autorstwa F. Buzogánego, powstał w roku 1772 (ryc. 3). Sporządzony w skali ok. 1:3000, przedstawia miasto z obwodem fortyfikacji, zabudową wewnątrz murów, siecią ulic i rynków oraz podmokłymi terenami wokół twierdzy.

W tym miejscu należy wspomnieć o mapie *Zamość z przedmieściami i przyległościami...* (1774 r.), wykonanej przez anonimowego autora. Przedstawia ona twierdzę wraz z zabudową wewnątrz murów, zabudowę przedmieść, sieć drogową, wody i rzeźbę terenu zobrazowaną metodą kreskową. Legendę i podpisy sporządzono w języku polskim, co może wskazywać na pochodzenie wykonawcy.

W roku 1775 powstał *Plan der befestigten Stadt Zamość...* M. Johanna Derichsa, wykonany w skali 1:7400, nawiązujący pod względem treści do poprzedniej mapy.

Za najdoskonalsze kartograficzne opracowanie Zamościa do XIX w. uważany jest powstały w 1777 roku plan noszący tytuł: *Erstes Zeichnungs-Blatt. Plan von der Festung Novi Zamość in der Königreich Galizien nebst der um selbe auf 6, bis 700 Klaftern liegende Gegend* (ryc. 4). Ten wykonany w skali 1:1700 wielkoformatowy (200×200 cm) plan bardzo szczegółowo prezentuje twierdzę, zabudowę przedmieść oraz urządzenie terenu (zieleń ogrodową, parki, manufaktury itp.), siatkę dróg i placów, sieć wodną oraz rzeźbę terenu przedstawioną metodą kreskową. Autorem opracowania jest inż. kapitan [?] Haillmann.

Kolejnymi znanymi autorami planów Zamościa okresu austriackiego są Jean de Gruss oraz Michael Kandlbinder. Sporządzone przez nich opracowania (druga połowa XVIII w.) przedstawiają twierdzę zamojską z urządzeniami obronnymi. Podobny charakter mają wymienione przez A. Pawłowską-Wielgus (1980) dwa anonimowe plany fortecy wykonane w tym samym czasie zapewne przez oficerów austriackich. Mają one jednak bogatszą treść, m. in. przedstawiono zarastający mniejszy zalew i profil murów miejskich.

Ostatnim wykonawcą zamojskiego planu tego okresu był [?] Hołub. Wymieniany m. in. dwukrotnie przez A. Pawłowską-Wielgus (1971 i 1980) oraz S. Herbsta i J. Zachwatowicza

(1936), pełnił ważną funkcję geometry ordynackiego (naczelnego?). Hołub sporządził bardzo szczegółowy plan pt. *Rys Pałacu Zamojskiego Ogólny Podług swojego Rozkładu odrysowany Dnia 26 czerwca 1801 roku* (1:500 – podziałka transversalna miary 100 sążni wiedeńskich) przedstawiający zachodnią część miasta w obrębie murów – teren pałacowy z budowlami, bastiony III i IV oraz dokładne rozplanowanie zespołu ogrodowo-parkowego.

3.4. Okres 1809–1866

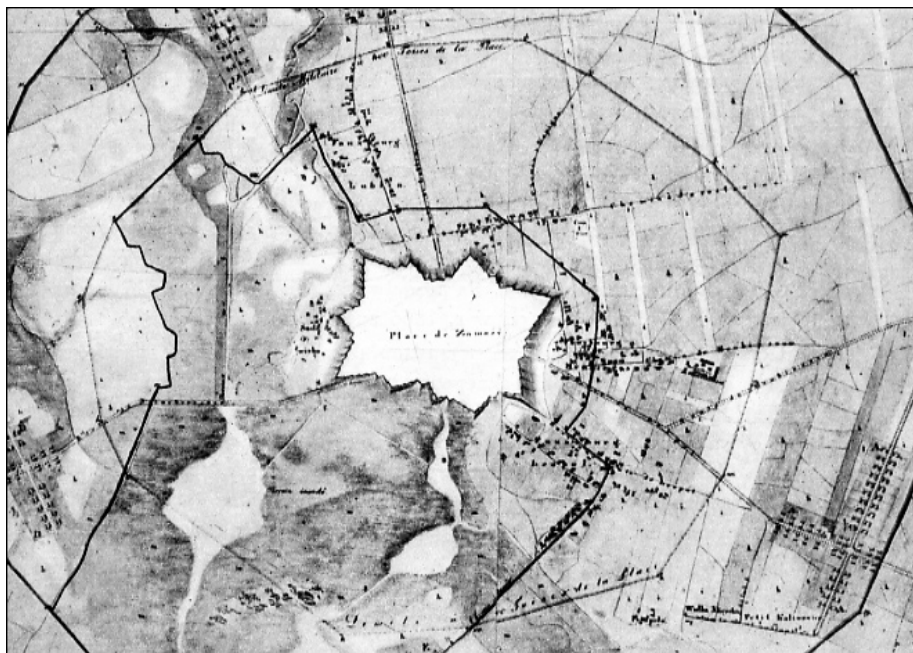
Lata 1809–1866 można uznać za schyłkowy okres istniejącej dotąd formy miasta. Powiązane ze sobą dwa elementy układu Zamościa: fortyfikacje oraz zespół pałacowo-miejski, zaczęły żyć odrębnie. Przez 57 lat dominująca stała się funkcja wojskowa (W. Przegon 1995).

Okres ten obfituje w opracowania kartograficzne twierdzy zamojskiej, wykonywane przez wojskowych kartografów, topografów, geometrów i mierniczych, pełniących często wysokie stanowiska w miejscowym garnizonie. Zamość stał się miastem zamkniętym, potężną twierdzą i ciężkim więzieniem. Od podstaw przebudowano układ przedmieść, wprowadzono surowe nakazy budowlane. Każda działalność związana z budownictwem militarnym wymagała szczegółowej dokumentacji architektonicznej i kartograficznej. Pojawiły się liczne plany i mapy obejmujące całe miasto, tylko twierdzę lub jej części – urządzenia obronne, obiekty o funkcji militarnej. Niestety, wiele nieznanych opracowań, ze względu na ich walory wojskowe, po kasacie twierdzy wywieziono z Zamościa.

Wśród wykonawców planów Zamościa okresu miasta zamkniętego znalazły się postacie doskonale znane historykom i militarystom. Warto podkreślenia jest fakt ich bliskiego związku z Zamościem, gdyż często pełnili wysokie funkcje wojskowe obligujące do wieloletniego pobytu w mieście.

Najbardziej znaną osobistością Zamościa z okresu miasta wojskowego jest generał Jan Chrzyciel Mallet-Malletski (1777–1846), urodzony w Marsylii wybitny inżynier wojskowy i fortyfikator, człowiek o niezwykle bogatym i barwnym życiorysie. Pobyt J.Ch. Malletskiego w naszym kraju wiązał się ściśle ze służbą w wojsku napoleońskim.

W 1809 roku ksiądz Józef Poniatowski skierował go do Zamościa w celu zmodernizowania urządzeń obronnych (prace trwały do

Ryc. 5. *Plan general pour reunir les differentes maisons...* J.Ch. Malletskiego z 1882 roku
 Fig. 5. *Plan general pour reunir les differentes maisons* by J. Ch. Malletski from 1882

1813 r.). W następnych latach J.Ch. Mallet m. in. sporządził raport o stanie twierdz polskich, nadzorował rozbudowę Modlina oraz wziął udział w kampanii rosyjskiej. Za zasługi w 1816 r. otrzymał tytuł szlachecki (vel Malletski). Od roku 1817 rozpoczął się długoletni epizod zamojski Jana Ch. Malletskiego. Jako członek Komitetu Rozbudowy Twierdzy Zamość oraz członek Komitetu Artylerii i Inżynierii przeprowadził gruntowną modernizację (1817–1837) fortecy zgodną z zasadami nowoczesnej francuskiej szkoły fortyfikacyjnej. J.Ch. Malletski osobiście nadzorował przebudowę, a także był projektantem niektórych budowli oraz pomysłodawcą przebudowy obiektów użyteczności publicznej na obiekty o funkcji wojskowej. Wykonał jednak uprzednio szereg bezcennych dzisiaj pomiarów przebudowywanych obiektów. Nie posiadał prawdopodobnie pogłębionej wiedzy teoretycznej, rekompensował to jednak bogatym doświadczeniem. Generał J.Ch. Malletski zapisał się jako czołowy kartograf twierdzy zamojskiej okresu 1809–1866. Jak podaje A. Pawłowska-Wielgus (1980) w swoim *Katalogu planów i map Zamościa XVII–XX w.*, był on autorem lub współautorem 13 planów miasta z lat 1809–1828. Nie jest wykluczone, że

spora część sporządzonych anonimowo materiałów z tamtego okresu jest również jego autorstwa.

Plany J.Ch. Malletskiego cechowało szczególne przedstawienie zarówno murowanych jak i ziemnych urządzeń obronnych twierdzy Zamość w poszczególnych latach modernizacji. Autor starał się także przedstawić budynki wewnątrz murów, których funkcja została zmieniona na wojskową. Przeważały plany w dużych skalach (1:1200 – 1:4800) obrazujące fortecę z jej pasem obronnym; tylko dwa plany (w skali ok. 1:7000) odnosiły się do obszaru całego miasta (ryc. 5).

Obok generała J.Ch. Malletskiego autorem planów Zamościa z czasu gruntownej modernizacji twierdzy był płk Leonard Jodko (? – ok. 1850), z wykształcenia inżynier wojskowy, który przybył do miasta wraz z wojskami napoleońskimi w 1809 roku. Jak pisze A. Kędziora (2000), pułkownik piastujący stanowisko poddyrektora (zastępcy gen. J.Ch. Malletskiego) pracował w latach 1809–1813 i 1817–1830 przy fortyfikacjach zamojskich.

Działalność płk. L. Jodki jako kartografa dokumentuje także A. Pawłowska-Wielgus (1980), wymieniając trzy plany jego autorstwa z lat

1818–1819 oraz jedną mapę poświadczoną jego podpisem. Wykonano je w zbliżonej skali (1:5000) i formacie. Przedstawiają one twierdzę Zamość z zewnętrznymi urządzeniami obronnymi oraz terenami dawnych przedmieść. Wysoką wartość ma zwłaszcza *Plan twierdzy Zamościa* w skali ok. 1:5200, wykonany w sierpniu 1818 r., z bardzo dokładnym opisem m. in. stanu technicznego dawnych budynków cywilnych (w tym klasztorów i kościołów) zamienionych na budowle wojskowe.

Znaną postacią był generał Maurycy Hauke (1775–1830). Urodził się w Saksonii, pochodził z osiadłej tam rodziny flamandzkiej. Dostąpił wcześniej (1789 r.) wstąpił do saskiej szkoły artyleryjskiej i inżynierskiej Brühla. Brał udział w Insurekcji Kościuszkowskiej, został mianowany porucznikiem w Korpusie Inżynierów Koronnych.

Od 1809 roku M. Hauke dowodził 3 brygadą piechoty, wtedy też dotarł do Zamościa, gdzie na rozkaz Napoleona objął we władanie cyrkuł zamojski i został mianowany komendantem twierdzy. W roku 1813 wstąpił się bohaterską obroną miasta przed Rosjanami, które pod jego rozważnym dowództwem, pomimo słabego uzbrojenia, skapitulowało dopiero po wyczerpaniu żywności. W trakcie oblężenia twierdzy został mianowany generałem dywizji. Dzięki waleczności i męstwu M. Hauke zyskał sobie duże szacunek i zaufanie społeczne, a później także uznanie cara Mikołaja I.

Działalność M. Haukego związana jest przede wszystkim z pracami organizacyjnymi nad *Mapą Kwatermistrzostwa*. Jego autorstwa jest *Plan de l'intérieur de la place de Zamość à l'époque du 12 Août 1827* (A. Pawłowska-Wielgus 1980). Wykonano go w skali 1:1800 w celu dokładnego zobrazowania przebiegu fortyfikacji miejskich oraz układu komunikacyjnego i kwartałów zabudowy wewnątrz murów. Plan ten jest jedynym znanym dziełem kartograficznym M. Haukego, aczkolwiek jego podpis widnieje również na wspomnianym wcześniej planie gen. J.Ch. Malleta-Malletskiego.

Do grona znanych osobistości związanych z Zamościem, zajmujących się kartografią, należą inż. ppłk. Jan Paweł Lelewel (1796–1847). Wywodził się z rodziny inteligenckiej, był bratem słynnego historyka Joachima. W roku 1809 wstąpił do Szkoły Elementarnej Artylerii i Inżynierii. Przyjęto go do grona kadetów (1810), awansował na starszego sierżanta. W roku 1815 wstąpił do służby w wojsku Królestwa Polskie-

go. Dosiągnął się tu stopnia podpułkownika.

W latach 1818–1826 J.P. Lelewel przebywał w Zamościu. Jako wysoko ceniony inżynier wojskowy wraz z gen. J.Ch. Malletskim brał udział w modernizacji twierdzy – był autorem Nowej Bramy Lwowskiej i prawdopodobnie Nowej Bramy Lubelskiej; przebudowywał także bastiony. Wykazywał znaczne uzdolnienia rysunkowe. Sporządził kilkanaście widoków miasta i rysunków pomiarowych prowadzonych wówczas prac.

J.P. Lelewel dał się poznać również jako kartograf. Wraz z gen. J.Ch. Malletskim opracował, datowany na 4 maja 1817 r. plan twierdzy zamojskiej w skali 1:2300. Przedstawia on dokładnie urządzenia obronne twierdzy, zabudowę wewnątrz murów a także sieć ulic i rynków oraz dwa zalewy (A. Pawłowska-Wielgus 1980). Jest wielce prawdopodobne, że J.P. Lelewel podczas prowadzenia robót fortyfikacyjnych wykonał jeszcze kilka planów miasta uważanych dotychczas za anonimowe.

Znaną osobistością międzypowstaniowego okresu funkcjonowania twierdzy zamojskiej jest inżynier wojskowy płk Robert von Nolte (1813–1875). Do niedawna osoba pułkownika i jego zasługi dla Zamościa były nieznane. Ostatnio zostały one przybliżone dzięki opublikowanym fragmentom rękopisów znanego zamojskiego regionalisty K. Kowalczyka (2005) oraz artykułowi E. Lorentza (2005).

Robert von Nolte urodził się w Tallinie w 1813 r. – pochodził z estońskiej rodziny o korzeniach szlacheckich. Karierę wojskową rozpoczął w Rydze. W latach czterdziestych XIX w. wstąpił do Korpusu Inżynierów Królestwa Polskiego i został oddelegowany do Iwanogrodu (Dęblina), gdzie poznał wpływowego generała Iwana I. Dehna. Na krótko powrócił z rodziną do Rygi, skąd w roku 1853 trafił do Zamościa z zadaniem prowadzenia w fortecy prac przygotowawczych do wojny krymskiej.

R. von Nolte stał się jedną z najbardziej szanowanych postaci miasta. Jego efektywna praca w Dyrekcji Inżynierii Twierdzy Zamojskiej przyniosła mu awans do rangi kapitana (1858 r.). W latach 1861–1863 został powołany do twierdzy Modlin, skąd powrócił do Zamościa i został mianowany naczelnikiem Zarządu Inżynierii Twierdzy. Ze względów rodzinnych zdecydował się pozostać w Zamościu, pomimo że twierdza nie została ujęta w planach rozbudowy militarnej i oczekiwała na kasację. R. von Nolte nabył teren w obrębie III obwodu strategicznego (ok. 200 m

od murów fortecy), gdzie zbudował posiadłość oraz założył znany w mieście „ogród inżynierski” o charakterze parku. W roku 1865, w obliczu likwidacji twierdzy zamojskiej, wraz z architektem W. Sienickim (pełniącym funkcję budowniczego powiatu zamojskiego) rozplanował układ przyszłych dzielnic miasta.

W ostatnich latach pojawiły się nowe informacje na temat działalności płk. R. von Nolte jako kartografa. Pierwotnie dwa plany Zamościa, których współautorem obok Kuźmina był właśnie R. von Nolte, odnotowali S. Herbst i J. Zachwatowicz (1936) oraz A. Pawłowska-Wielgus (1980). Opracowania pochodzące z lat 1854 i 1858, wykonane w zbliżonej skali (ok. 1:8500) przedstawiają obszar twierdzy wraz urządzeniami obronnymi, infrastrukturą drogową i zabudową przedmieść.

Pod koniec lat dziewięćdziesiątych XX wieku wykonano *Studium historyczno-urbanistyczne terenów pofortecznych dawnej twierdzy Zamość*, w którym znalazł się niezwykle cenny zasób tzw. planów moskiewskich, odnalezionych i sprowadzonych z Centralnego Archiwum Wojskowo-Historycznego w Moskwie przez J. Kowalczyka. Materiały te stanowią podstawę pracy E. Lorentza (2005), który wymienia kilka nieznanych dotąd planów płk. R. von Nolte. Pierwszym z nich był sporządzony w roku 1854 bardzo szczegółowy *Plan z wyróżnieniem dzieł obronnych przy których prowadzono prace*. Na planie widnieje podpis pułkownika.

W roku 1866 R. von Nolte i W. Sienicki przygotowali plan regulacyjny ulic i placów na tej części gruntów, które po zniesieniu fortecy miały przejść pod zarząd magistratu. Na polecenie władz wojskowych Królestwa Polskiego został przygotowany przy współpracy z magistratem *Jeneralny plan* przyszłych dzielnic Zamościa (B. Sroczyńska 1986). Jak pisze E. Lorentz (2005), wykonanie powstałego anonimowo na podstawie tych opracowań pierwszego *Planu regulacji miasta* należy również przypisać W. Sienickiemu i R. von Nolte.

Spośród 25 nazwisk wykonawców map i planów Zamościa, rozpoznanych przez A. Pawłowską-Wielgus (1980), warto przybliżyć kilka bardziej znanych postaci z grona oficerów wojskowych. Jednym z nich był wspomniany już wcześniej płk Iwan Iwanowicz Dehn (1787–1859) – późniejszy generał, uczestnik wojen napoleońskich oraz sławny inżynier i projektant urządzeń fortecznych (rozbudowa twierdzy Kiumen). Został mianowany szefem Inżynierii

Okręgu Zachodniego armii carskiej (1831 r.) oraz generalnym budowniczym twierdz w Królestwie Polskim (był autorem kilku obiektów obronnych Warszawy). W latach czterdziestych XIX w. zasłynął jako budowniczy kolei warszawsko-wiedeńskiej; był namiestnikiem Królestwa Polskiego. W latach 1853–1856 przebudował twierdzę Kronsztadt koło Petersburga.

Będąc jeszcze w stopniu pułkownika I.I. Dehn wykonał *Plan krieposti Zamostja i jeja okrestnostiej* w skali 1:7500, przedstawiający twierdzę wraz z okolicami, pobliskimi folwarkami i zabudowaniami wsi.

W ostatnich latach, w związku ze wspomnianym już sprowadzeniem przez J. Kowalczyka planów moskiewskich, pojawiło się nieznanne dotąd w publikacjach nazwisko wykonawcy map i planów Zamościa z XIX w. – inżyniera kapitana [?] Berezowskiego. Jak pisze E. Lorentz (2005), Berezowski wykonał w okresie 1835–1847 znaczną liczbę bardzo dokładnych rysunków i opracowań kartograficznych dotyczących twierdzy zamojskiej, m.in. *Gienieralnyj plan zamojskoj krieposti* z roku 1847.

Wśród nazwisk wykonawców planów Zamościa, związanych z wojskiem, pojawiają się także konduktorzy I klasy – [?] Wasiljew i [?] Samojłow, konduktor II klasy [?] Kuźmin (sporządził dwa plany wraz z płk. R. von Nolte) oraz topograf II klasy [?] Makowski.

Pomimo wojskowego charakteru Zamościa jako zamkniętej twierdzy-więzienia opracowania kartograficzne miasta sporządzali również geometrzy ordynacy. Autorem dwóch map był ceniony geometra Antoni Rolla, sporządzający dla Ordynacji plany w latach 1816–1846. W przypadku jednego opracowania poświadczającym jest Karol Bojanowski – zasłużony geometra pracujący dla Ordynacji Zamojskiej w latach 1801–1852.

3.5. Okres 1867–1939

Po kasacji twierdzy zaistniały sprzyjające warunki do rozwoju Zamościa jako miasta w pełni cywilnego. Jednakże utrata statusu ośrodka wojskowego i polityczno-gospodarczego oraz zaniedbania komunikacyjne (celowe działanie władz carskich mające utrudnić dostęp w głąb Rosji od strony granicy z Austrią) doprowadziły do jego wieloletniej stagnacji. Ożywienie rozpoczęło się na początku XX wieku oraz w okresie międzywojennym (W. Przegon 1995).

Autorami pierwszych planów Zamościa po

likwidacji fortecy byli nadal wojskowi, m. in. wymieniony wcześniej płk R. von Nolte. Wśród niepublikowanych „planów moskiewskich” znajduje się również *Plan zlikwidowanej zamojskiej twierdzy z pokazaniem wyburzenia murowanych wierzchołków budowli fortecznych* datowany na rok 1868.

Ponadto A. Pawłowska-Wielgus (1980) wymienia dwa późniejsze austriackie plany Zamościa oraz opracowanie autorstwa inż. kapitana Grucy, których treść wyraźnie wskazuje na charakter wojskowy (dokładne odtworzenie rysów dawnej twierdzy, wyszczególnienie obiektów wojskowych, koszar itp.).

W grupie wykonawców planów Zamościa okresu „cywilnego” znaleźli się geometrzy ordynacy. A. Pawłowska-Wielgus w swoich pracach (1971, 1980 i 1988) wymienia nazwiska kilku wykonawców zatrudnionych w służbie Ordynacji Zamojskiej, wśród nich geometrów: G. Sochackiego, Konstantego Pożerskiego – praktykanta miernictwa i geometrę II klasy, autora kilkudziesięciu planów dóbr ordynackich z okresu 1874–1909 oraz Józefa Widenkę. Wykonane przez nich trzy znane plany Zamościa z przełomu XIX i XX w. przedstawiają obszar miasta lub jego fragment z takimi elementami jak zabudowa, obrys dawnej twierdzy, linie komunikacyjne, sieć rzeczna. Plany mają charakter inwentaryzacyjno-pomiarowy.

Na przełomie XIX i XX w. wykonawcami planów Zamościa byli pracownicy magistratu. Ich opracowania były wykorzystywane początkowo w rozplanowywaniu obszarów zabudowy w obrębie dawnych obwodów strategicznych, następnie jako materiały pomocnicze do parcelacji nowych terenów oraz przy opracowywaniu urzędowych planów zagospodarowania przestrzennego.

Do tego grona wykonawców planów Zamościa należał Władysław Sienicki (1837–1927) – architekt, absolwent warszawskiej Szkoły Sztuk Pięknych. W latach 1865–1890 pełnił funkcję budowniczego powiatu zamojskiego oraz inżyniera architekta powiatu zamojskiego. Zasłynął jako projektant wielu obiektów w Zamościu (m. in. kamienic, szpitala, kliniki, hotelu) oraz później w Lublinie i Frampolu (A. Kędziora 2000).

Jak podaje E. Lorentz (2005), W. Sienicki jest autorem trzech ważnych planów miasta, z czego dwa – wcześniej już wspomniane – sporządził wspólnie z płk. R. von Nolte. Trzecie opracowanie z roku 1880 jest planem regulacyjnym Za-

mościa, obecnie przechowywanym w Archiwum Wydziału Planowania Przestrzennego, Urbanistyki, Architektury i Ochrony Zabytków Urzędu Miejskiego w Zamościu.

Autorami planów miasta byli m. in. znani architekci, pełniący obowiązki architektów powiatowych w latach 1908–1914: Władysław Lucht (1883–1949), Edward Kranz oraz architekt miejski inż. Jakub Margules. Wykonywali oni głównie wielkoskalowe plany do celów urzędowych. Dwa plany (J. Margulesa i E. Kranza) odnotowuje A. Pawłowska-Wielgus (1980), natomiast o trzecim (W. Luchta) pisze B. Sroczyńska (1986).

Nie sposób pominąć tu także postaci architekta miejskiego inż. Tadeusza Zarembę (1895–1964). Pochodził on z okolic Nowego Sącza. Ukończył Wyższą Szkołę Przemysłową w Krakowie; podczas I wojny światowej był legionistą. W 1923 r. osiadł w Zamościu, gdzie założył własne biuro projektowe. Jego autorstwa są liczne budynki w mieście i okolicach. W latach 1934–1956 (z przerwą w czasie wojny) pełnił funkcję architekta miejskiego. Był jednym z największych przedwojennych orędowników renowacji Zamościa, a także pierwszym nieformalnym konserwatorem zabytków miasta (rekonstruował wiele historycznych obiektów) (A. Kędziora 2000).

T. Zaremba jako architekt miejski wykonał kilka urzędowych planów Zamościa przedstawiających zarówno obszar całego miasta jak i jego fragmenty (głównie śródmieście).

Należy również wspomnieć o wybitnym architekcie Janie Zachwatowiczu (1900–1983). Był konserwatorem, historykiem sztuki, pracownikiem Politechniki Warszawskiej, członkiem Polskiej Akademii Nauk. Od roku 1933 związał się z Zamościem – prowadził inwentaryzację zabytków miasta i prace badawcze dotyczące głównie fortyfikacji. Wraz ze Stanisławem Herbstem napisał monumentalne dzieło *Twierdza Zamość* (1936), prezentujące historię rozwoju miasta i jego fortyfikacji. Należał do zespołu (z Władysławem Wieczorkiewiczem i Stanisławem Kaczyńskim), który opracował prekursorski plan zagospodarowania przestrzennego Zamościa (1939), uwzględniający kompleksowo walory miasta, przełomowy w rozwoju światowej myśli konserwatorskiej (A. Kędziora 2000). Powstało ogółem 15 map na planszach, z czego zachowało się 11. Sporządzono je na podkładach geodezyjnych (pomiarzy z lat 1921–1923, 1934 i 1937) w skalach

1:1000, 1:4000 i 1:10 000 (J. Zachwatowicz 1980).

4. Zamiast wniosków

Zdajemy sobie sprawę, że zgromadzony i przedstawiony materiał źródłowy nie jest kompletny. Luki dają się zauważyć zarówno w zbiorze omawianych map i planów, jak i w charakterystyce autorów opracowań. Dlatego uważamy,

że niniejszy artykuł nie zamyka tematu – przeciwnie, stanowi wprowadzenie do dalszych badań. Wiele stwierdzeń i rozwiązań jest dyskusyjnych, wymagających uzupełnień lub wręcz zmian. Zaliczamy do nich, między innymi, zastosowany podział na okresy oraz sposób prezentacji autorów opracowań. Wydaje się jednak, że założony cel artykułu – przybliżenie sylwetek najważniejszych wykonawców planów i map Zamościa – został osiągnięty.

Literatura

- Herbst S., 1954, *Zamość*. „Budownictwo i Architektura”.
- Herbst S., Zachwatowicz J., 1936, *Twierdza Zamość*. „Architektura Polska”, seria „Architectura Militaris” I.
- Kazimierski J., Warecka D., 1953, *Katalog planów miast w zbiorach Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie, cz. I*. „Ilustrowany Katalog Źródeł Kartograficznych do Historii Budowy Miast Polskich” z. II. „Prace Instytutu Architektury i Urbanistyki” z. 3.
- Kędziora A., 2000, *Encyklopedia miasta Zamościa*. Chełm: Towarzystwo Opieki nad Zabytkami.
- Kowalczyk J., 1984, *Sztuka Zamościa w okresie rokoka*. „Rocznik Zamojski” T. I, s. 175–196.
- Kowalczyk K., 2005, *Plk Robert von Nolte 1813–1875 (przyczynek do biografii naczelnika Zarządu Inżynierii Zamojskiej Fortecy)*. „Archiwariusz Zamojski 2005” s. 57–64.
- Liczbiński A., Ufnalewski B., 1962, *Katalog planów miast polskich w zbiorach Zakładu Architektury Polskiej Politechniki Warszawskiej*. „Ilustrowany Katalog Źródeł Kartograficznych do Historii Budowy Miast Polskich” z. VI.
- Lorentz E., 2005, *Nieznany plan posiadłości inżyniera wojskowego Roberta von Nolte na przedpolu twierdzy Zamość*. „Archiwariusz Zamojski 2005” s. 65–72.
- Pawłowska-Wielgus A., 1971, *Inwentarz materiałów kartograficznych Archiwum Ordynacji Zamojskiej ze Zwierzyńca 1786–1941*. Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Lublinie.
- Pawłowska-Wielgus A., 1980, *Plany i mapy Zamościa z XVII–XX wieku*. W: *Zamość miasto idealne*. Red. J. Kowalczyk. Lublin: Wydawn. Lubelskie, s. 243–278.
- Pawłowska-Wielgus A., 1988, *Karol Ściegienny – geometra w Ordynacji Zamojskiej*. „Rocznik Zamojski” T. II za lata 1985–1986, s. 197–202.
- Plany miast w polskich archiwach państwowych*, 1996. Oprac. M. Lewandowska, M. Stelmach pod kier. A. Tomczaka. Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych. *Zamość*, s. 442–443.
- Przegon W., 1995, *Zamość Światowym Dziedzictwem Kultury*. Kraków: Wydawn. Akapit.
- Przegon W., 1997, *Krajobrazy XIX-wiecznego Zamościa w akwarelach i rysunkach Jana Pawła Lelewela*. Kraków: Wydawn. Akapit.
- Przegon W., 1998, *Zieleń ciągów komunikacyjnych Zamościa*. Kraków: Wydawn. Akapit.
- Przegon W., 2004, *Nieznany plan dóbr Ordynacji Zamojskiej w zbiorach zamojskiego archiwum*. „Archiwariusz Zamojski 2004” s. 7–14.
- Sirko M., 2005, *Zasoby kartograficzne Ordynacji Zamojskiej. W: Wpływ działalności gospodarczej wielkich majątków ziemskich na stan współczesny dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego*. Red. E. Skowronek. Lublin: Wydawn. UMCS, s. 105–115.
- Sroczyńska B., 1986, *Rozwój przestrzenny przedmieść Zamościa w latach 1580–1939*. „Konserwatorska Teka Zamojska” R. 1986, s. 48–129.
- Studium historyczno-urbanistyczne terenów pofortecznych dawnej twierdzy Zamość, 1995–1998*. Autorzy: A. Cygnarowski, U. Fidecka, L. Wyszynska, J. Radzik. Maszynopis w zbiorach Państwowej Służby Ochrony Zabytków w Zamościu.
- Trzebiński W., Szafer T. P., 1957, *Katalog planów miast polskich w zbiorach Niemieckiej Biblioteki Państwowej w Berlinie, cz. I*. „Ilustrowany Katalog Źródeł Kartograficznych do Historii Budowy Miast Polskich”, z. IV. „Kwart. Architektury i Urbanistyki” z. 3/4.
- Zachwatowicz J., 1980, *O projekcie planu zagospodarowania przestrzennego Zamościa z 1939 r. (wspomnienie)*. W: *Zamość miasto idealne*. Red. J. Kowalczyk. Lublin: Wydawn. Lubelskie, s. 169–177.
- Zarębska T., 1980, *Zamość – miasto idealne*. W: *Zamość miasto idealne*. Red. J. Kowalczyk. Lublin: Wydawn. Lubelskie, s. 7–77.
- Żygawski J., 2005, *Działalność gospodarcza Zamojskich w świetle wybranych opracowań kartograficznych*. W: *Wpływ działalności gospodarczej wielkich majątków ziemskich na stan współczesny dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego*. Red. E. Skowronek. Lublin: Wydawn. UMCS, s. 117–130.

Recenzował dr hab. Andrzej Konias

The origin of maps of Zamość between 17th and 20th centuries and their authors

Summary

In September 2005 Zamość hosted a conference organized on the 400th anniversary of the death of Jan Zamojski, the city's founder. Among the conference publications there are two articles on the historic cartography of Zamość (M. Sirko 2005, J. Żygawski 2005).

The article aims to present the cartographers contribution into the history of Zamość between the 17th and 20th centuries. The catalogues of maps and city plans which have been prepared until today are not final. From time to time we learn about newly discovered maps, official registry plans or copies. At the same time there appear new names which have not been known before. Collected cartographic materials were ordered and divided into five periods important for the city's history (1580–1700, 1700–1772, 1772–1809, 1809–1866, 1867–1939).

The first period was for Zamość the time of crystallization of city structure, economic life, investment in construction but also siege and war destruction. That period in the city's history demanded detailed maps. The oldest cartographic representation of Zamość is *The plan of the Market* (no scale) dated for the years 1603–1604. The woodcut from 1774 published in Jonsac's *Historie des Stanislas Jablonowski* in 1:4000 is considered to be the most true.

The years 1700–1772 were very unstable in the city's history. In 1704 there appeared *Zamojsc. Hwilken Hans Kongi May Konung Carl den XII...* Fig. 2 published by Swedes, considered to be the most precise at the time. Several other plans were published by Germans.

The third period (1772–1809), because of the partition of Poland, links Zamość with the kingdom of Galicia and Lodomeria. The first known city plan from the period of Austrian partition (1772) was prepared by F. Buzogany in scale 1:3000. For obvious reasons the plans' authors were military officers and surveyors. In the common opinion the best was *Erstes Zeichnungs-Blat. Plan von der Festung Novi Zamość in der Königreich Galizien nebst der um selbe auf 6, bis 700 Klaftern liegende Gegend* in scale 1:1700 from 1777.

The years 1809–1866 are the final period of the existing city form. However the cartographic activity at that time showed intense development thanks to the authors of plans and maps such as J.Ch. Mallet-Malletski, L. Jodko, M. Hauke, J.P. Lelewel and K. Bojanowski.

The last period covers the years 1867–1939. Especially noteworthy are the works of surveyors employed in *Ordynacja Zamojska* (G. Sochacki, K. Pożerski, J. Widenko) and the architects working in the regional administration offices (W. Sienicki, W. Lucht, E. Kranz, J. Margules, T. Zaremba, W. Wiczorkiewicz).

Translated by M. Horodyski

Обстоятельства разработки планов и карт Замосца с XVII по XX век и их авторы

Резюме

В конце сентября 2005 г. в г. Замосць состоялась конференция по случаю 400-летия смерти гетмана Яна Замойского, основателя города. В опубликованных материалах конференции имеются две работы на тему прежней картографии Замосця (М. Сирко 2005, Я. Жыгавски 2005).

Цель статьи это показать вклад, какой внесли создатели карт во всё ещё исследуемую историю Замосця периода XVII–XX в. Разработанные до сих пор каталоги карт и планов города не закрыты окончательно. Время от времени мы узнаём о найденных картах, официальных учётных планах или копиях. Одновременно появляются фамилии авторов, которые ранее были неизвестны. Собранные картографические материалы приведены в порядок и поделены на пять периодов важных для истории города (1580–1700, 1700–1772, 1772–1809, 1809–1866, 1867–1939).

Наистарший период был для Замосця временем кристаллизации городской структуры, хозяйственной жизни, строительных капиталовложений,

а также военных осад и разрушений. Этот период истории города требовал разработки подробных карт. Самой древней картографической работой Замосця является *План Рынка* (масштаб отсутствует), датированный 1603–1604 гг. Как самая достоверная оценивается гравюра 1774 г., помещенная в *Historie des Stanislas Jablonowski* Ионасака [Jonsac] в масштабе 1:4000.

Годы 1700–1772 были очень неспокойными в истории города. В 1704 г. появился разработанный шведами *Zamojsc. Hwilken Hans Kongi May Konung Carl den XII...*, считаемый самим точным планом во втором периоде. Несколько других планов создали немцы.

Третий период (1772–1809), ввиду разделов Польши, связывает Замосць с Королевством Галиции и Лодомерии. Первый известный план города со времен австрийского господства (1772) разработал в масштабе 1:3000 Ф. Бузогани [F. Buzogány]. По понятным причинам авторами планов были офицеры армии, геометры и земле-

меры. Согласно повсеместному мнению самим лучшим был план, возникший в 1777 году в масштабе 1:1700 *Erstes Zeichnungs-Blat. Plan von der Festung Novi Zamość in der Königreich Galizien nebst der um selbe auf 6, bis 700 Klaftern liegende Gegend.*

Годы 1809–1866 являются упадочническим периодом существующей формы города. Это не касается картографической деятельности, которая в то время бурно развивается, благодаря большой активности создателей планов и карт. Их авторами являлись, между прочим, Я.Х. Маллет-Маллетски

[J.Ch. Mallet-Malletski], Л. Иодко [L. Jodko], М. Хауке [M. Hauke], Я.П. Лелевель [J.P. Lelewel] и К. Бояновски [K. Wojanowski].

Последний период охватывает 1867–1939 годы. Особого внимания заслуживают работы землемеров из родового имения Замойских (Г. Сохацки [G. Sochacki], К. Пожерски [K. Pożerski], Я. Виденко [J. Widenko]), а также архитекторов, работающих в канцеляриях управления повятом (В. Сеницки [W. Sienicki], В. Люхт [W. Lucht], Э. Кранц [E. Kranz], Я. Маргулес [J. Margules], Т. Заремба [T. Zaremba], В. Вечоркевич [W. Wieczorkiewicz]).

Перевод Р. Толстикова

